

OSMANLI
DÖNEMİNDE TEFSİR
التفسير في العصر العثماني
TAFSİR
IN THE OTTOMAN PERIOD

CİLT - 1 -

İstanbul, 2018

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Takım Numarası: 978-605-2174-50-0 (Tk)

ISBN: 978-605-2174-51-7 (1.c)

Sertifika No : 17576

Kitabın Adı

Osmanlı Döneminde Tefsir

التفسير في العصر العثماني

Tafsir in the Ottoman Period

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER

Adem SAYDAN

Editörler

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Abdulhameed MAJEED

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Ziyad ALRAWASHDEH

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Alaaddin GÜNAY

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Fatma Nur ŞENER

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Redaktör

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

İstanbul Daru'l Fünun İlahiyat Vakfı'nın katkılarıyla basılmıştır.

Baskı

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul

Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17

Sertifika No: 40421

1. Basım

Ekim 2018 / 300 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensar nesriyat.com.tr siparis@ensar nesriyat.com.tr

FATİH SULTAN MEHMED HAN'IN EMRİYLE
YAZILAN FARŞÇA TEFSİR
"KİTÂBÜ'Ş-ŞİFÂ FÎ TEFSİRİ
KELÂMİLLÂHİ'L-MÜNZEL MİNE'S-SEMÂ"

Arş. Gör. Ersin ÇELİK

GİRİŞ

Osmanlı toplumunun en önemli özelliklerinden birisi, farklı coğrafyalardan ve milletlerden bir araya gelen insanların birlikte yaşama kültürünü başarmış olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı toplumunu özellikle de ilmiye sınıfını, sadece Anadolu'da doğup yetişenlerden ibaret olarak değerlendirmek, toplumun tüm bileşenlerini kuşatıcı bir şekilde değerlendirmekten uzak olacağı için eksiktir. Kuruluşundan itibaren farklı coğrafyalardan gelerek Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olan alimleri, bu toplumun öz evladı ve bir parçası olarak kabul etmek son derece önemlidir. Zira bu alimlerin farklı bölgelerden Anadolu'ya gelip yerleşmesi, Osmanlı Devleti'nin tesis ettiği huzur ortamının, padişahların ve devlet erkanının alimlere gösterdiği hürmet ve saygının bir sonucudur. Dolayısıyla onların geldikleri bölgelerden bu topraklara taşıdıkları ve bu topraklarda ürettikleri ilim, fikir ve düşünceler de bizim öz sermayemizdir.

Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra bir ilim merkezi haline getirme siyaseti ve devrinin önde gelen alimlerini İstanbul'a davet etmesiyle birlikte, ilmiye sınıfının Osmanlı topraklarına göçü, önceki dönemlere nazaran çok büyük bir ivme kazanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895)'nın da Fatih'in ilme verdiği önem sayesinde İstanbul'un şarktan ve garptan gelen ilim adamlarıyla dolduğunu

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ersin.celik@erdogan.edu.tr

söylemesi bu duruma işaret etmektedir.¹ O dönemde, Hekim Kutbüddin Acemî (ö. 903/1497), Ali Kuşçu (ö. 879/1474) ve Alâeddin Tûsî (ö. 887/1482) gibi İstanbul'a davet edilen önemli ilim adamlarından birisi de Musannifek (ö. 875/1470)'tir.

Musannifek, klasik İslâm alimlerinin tipik bir örneği olup edebiyat, fıkıh, usulü fıkıh, kelim, mantık, tasavvuf, tefsir, hadis ve siyasetnâme gibi farklı alanlarda elliye yakın eser bırakmıştır. Gerek telif ettiği eserler, gerekse tedris faaliyetleri vasıtasıyla Horasan bölgesindeki ilmi anlayışın Osmanlıya taşınması noktasında önemli katkıları olmuştur. Nihayetinde müellif, en verimli yaşlarını Anadolu topraklarında geçirmesi ve eserlerinin büyük ölçüde İstanbul kütüphanelerinde bulunması nedeniyle bir Osmanlı alimi olarak tanınmıştır. Onun kaleme aldığı önemli eserlerden birisi de Fatih'in isteği üzerine² yazdığı Farsça tefsiridir. 1441 tarihinden vefat ettiği yıl olan 1470'e kadar yaklaşık olarak 30 yılını bu topraklarda geçiren ve İstanbul'da vefat eden müellifin bu kıymetli eseri, -muhtemelen- nüshalarındaki bazı problemler ve en önemlisi de Fars diliyle kaleme alınmış olması nedeniyle bu zamana kadar müstakil bir akademik çalışmaya konu edilmemiştir. Bir Osmanlı alimi olan Musannifek'in bu eserinin, Tefsir Tarihi açısından önemli olduğu gibi Osmanlı Tarihi açısından da önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira eserin, Fatih'in müelliften bizzat Fars dilinde bir tefsir yazmasını talep etmesi sonucunda kaleme alınmış olması, onun ilme olan iştiağını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Fatih'in yine Musannifek'ten Ali b. Ömer el-Kâtibî (ö. 675/1277)'nin *eş-Şemsiyye*³ isimli mantık eserine Farsça şerh yazmasını istemesi⁴, daha önce de Hızır Bey (ö. 863/1459)'e Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283)'nin Arapça olan *Metâli'u'l-envâr*'ını Farsçaya tercüme ettirmesi⁵ İstanbul'ü bir ilim merkezi yapma yolunda dil açısından çeşitlilik oluşturmayı amaçlarken, siyasi rakiplerine de imparatorluğunun her açıdan üstünlüğünü ihsas ettirecek siyasi bir mesajı olarak yorumlanabilir. Ancak Fatih'in, herkesin ana dilinde meseleleri daha iyi idrak edeceğinden hareketle, ulemanın

¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, I, s. 31.

² Musannifek Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî, *el-Muhammediye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 5a-5b.

³ Musannifek, *Şerhu eş-Şemsiyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Böl., nr. 2557, vr. 5a. 10 Rebiülevvel 1459 tarihinde Edirne'de tamamlanan bu eserin Ayasofya nüshanın zahriyesinde Fatih'e ithaf edildiğine dair bir yazı mevcuttur.

⁴ Musannifek, *Şerhu Metâli'i'l-Envâr*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Böl., nr. 820, vr. 3a-3b.

⁵ Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", *DİA*, İstanbul: TDV, XVII, 1998, s. 413-415.

elinde mütedavel olan Arapça telif edilmiş bazı kitapları Farsça'ya tercüme ettirdiğinin belirtilmesi⁶ onun öncelikli hedefinin ilmin yayılması ve cehaletin ortadan kaldırılması olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada Fatih'in kendisinin de hem Rumca ve Slavca gibi batı dillerine, hem de Arapça ve Farsça gibi doğu dillerine olan hakimiyetini unutmamak gerekir. Fatih hakkında yapılan çok sayıda yayına rağmen onun ilmî yönünün özellikle de İslâmî ilimlerle olan alakasının tam anlamıyla aydınlatılmadığı bir vakiadır. Bu bağlamda müellifin eserlerinin incelenmesinin, Fatih'in söz konusu yönünün aydınlatılmasına vesile olacağı kanaatindeyiz. Musannifek tefsirinde, Fatih ve Osmanlı Devleti hakkında oldukça medihkar ifadeler kullanmakta, hilafet makamı o dönemde Memlûk sultanı tarafından temsil edildiği halde hilafet makamında layıkıyla oturanın Fatih Sultan Mehmed Han olduğunu belirtmektedir.⁷ Musannifek başka bir eserinde de Fatih'i hilafet sancağının ve makamının gerçek maliki, Doğu ve Batı'nın hükümdarı olarak tavsif etmektedir.⁸

1. KİTÂBÜ'Ş-ŞİFÂ Fİ TEFSİRİ KELÂMİLLÂHİ'L-MÜNZEL MİNE'S-SEMÂ'

1.1. Tefsirin Nüshaları ve Bulunduğu Kütüphaneler

Musannifek'in *Keşşâf* tefsirine yazmış olduğu hâşiyesinin⁹ dışındaki bütün tefsir yazmaları, *Kitâbü'ş-şifâ fî tefsiri kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ'* isimli tefsirinden bir bölüm olma ihtimali taşıdığı için burada müellif adına kayıtlı olan tespit edebildiğimiz bütün tefsir nüshaları hakkında bilgi verilecektir. Tefsirin kütüphane kataloglarında müellifin vermiş olduğu ismin dışında birçok farklı isimle kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Musannifek adına kayıtlı olan on iki tefsir yazmasının bir tanesi *Keşşâf* tefsirine yazmış olduğu hâşiyedir. Geriye kalan on bir nüshadan ikisi Fâtiha sûresinin tefsirini, iki tanesi Bakara sûresinin ilk üç âyetinin tefsirini, beş nüsha da Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini ihtiva etmektedir. Geriye kalan

⁶ Musannifek, *Şerhu Metali'l-Envâr*, Hamidiye, nr. 820, vr. 3a-3b.

⁷ Musannifek, *el-Muhammediye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 4b.

⁸ Musannifek, *Şerhu'ş-Şemsiyye*, Ayasofya, nr. 2557, vr. 4b.

⁹ Musannifek'in 1456 yılında kaleme aldığı bu hâşiyenin ulaşabildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Ktp. Laleli koleksiyonu 326 numarada kayıtlı olup, toplam 121 varaktır. Bu nüsha da Bakara sûresinin 6. âyetinin hâşiyesinde kesildiğinden eserin hacmi konusunda detaylı bir bilgiye ulaşamadık.

iki nüshadan Fatih 635 numarada kayıtlı olan nüsha ise Tâhâ, Mâide, Kehf, İsrâ, Nisâ, A'raf, İbrahim, Tevbe, En'âm, Lokman ve Kasas sûrelerinden bazı âyetlerin karışık olarak tefsirini içermekte olup müsvedde halindedir. Aşağıda geniş bilgi verilecek olmakla birlikte, Isparta Hamit Paşa 1426 numarada Musannifek adına kayıtlı olan nüshanın ise ona ait olmadığını tespit ettik. Yukarıda kısaca değindiğimiz tefsirin nüshaları ile ilgili detaylı bilgiler şu şekildedir:

a) Veliyyüddin Efendi 260: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu 260 numarada *el-Muhammediye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha* ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha, müellif hattı olup ta'lik karması bir yazı ile kaleme alınmıştır. Eser, yalnızca Fâtiha sûresinin tefsirini ihtiva etmekte olup, toplam 307 varaktır. Her sayfa ortalama 25 satırdır. Zahriyesindeki takdim yazısı, eserin Fatih adına hazırlandığını göstermektedir. Tefsirin mukaddimesinde müellifinin Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ferağ kaydında ise eserin 24 Rebülevvel 863/1459 senesi Perşembe günü öğleden önce, Edirne'de tamamlandığı belirtilmektedir. Eserin sonunda kalın bir uçla yazılmış "Temmet ed-defteru'l-evvel min Kitâbü's-şifâ fi tefsiri kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ"¹⁰, söz konusu eserin "Kitâbü's-şifâ"nın ilk cildi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

b) Fatih 636: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih koleksiyonu 636 numarada "*Mülteka'l-bahreyn*" ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha, 144 varak olup sadece Fâtiha sûresinin tefsirini ihtiva etmektedir. Nesih hattıyla ortalama 34-35 satır olarak müellif tarafından müsvedde olarak yazıldığı anlaşılan nüshanın kenarlarında tashihler bulunmaktadır. Zahriyesinde eserin ismi açıkça *Kitâbü's-şifâ fi tefsiri kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ* olarak yazılmış olsa da, yine zahriyenin üst kısmında alelade bir şekilde yazılmış yazı dikkate alınarak "*Mülteka'l-bahreyn*" adıyla kütüphane kataloğuna kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu nüsha, Veliyyüddin Efendi 260 numarada bulunan ve "*Kitâbü's-şifâ*"nın ilk cildini teşkil eden nüshayla aynıdır.

c) Veliyyüddin Efendi 261: Yukarıda bahsettiğimiz Veliyyüddin Efendi 260 numaradaki nüsha gibi *el-Muhammediye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha* ismiyle Musannifek adına kataloğa kayıtlı olan bu nüsha ise, toplam 280 varaktır. Ta'lik

¹⁰ *Kitâbü's-şifâ fi tefsiri kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ* adlı eserin birinci cildi bitmiştir.

hattıyla 23 satır olarak kaleme alınan nüsha, Mürselât-Nâs arasındaki surelerin tefsirini ihtiva etmektedir. Eserin ferağ kaydında 6 Safer 866/1461 Pazartesi günü öğleden önce saltanat merkezi Edirne'de tamamlandığı belirtilmektedir. Yine eserin sonunda Musannifek, *Kitâbü'ş-şifâ* isimli eserini telife muvaffak kıldığı için Allah'a hamd etmektedir. Buradan hareketle Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini ihtiva eden bu nüshanın da "*Kitâbü'ş-şifâ*"dan bir bölüm olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Musannifek, tefsirini Sultanü'l-A'zam Fatih Sultan Mehmed Han'ın yardımıyla yazdığını da burada açıkça ifade etmekte ve ondan övgü ile bahsetmektedir.

d) *Ayasofya 285*: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu 285 numarada *Muhammediyye fi't-tefsir* ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha, toplam 432 varak olup güzel bir talik hattıyla 33 satır olarak kaleme alınmıştır. *Kitâbü'ş-şifâ*'nın Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini içeren bir bölümü olan nüshanın zahriyesine "*Kitâbü tefsiri'l-Musannifek min sûreti ve'l-Mürselât*" notu düşülmüş, ferağ kaydında ise Musannifek'e ait olduğu açıkça belirtilmiştir. Şâbanzâde isminde birisi tarafından istinsah edilmiş, ancak istinsah tarihi ve yerine dair bilgi verilmemiştir.

e) *Esad Efendi 35*: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu 35 numarada *el-Muhammediyye fi tefsiri'l-Fatiha* ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha, 420 varak olup ta'lik kırması bir yazıyla 21 satır olarak kaleme alınmıştır. Eser, Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini ihtiva etmektedir. Zahriyesine "*il-Musannifek fi esrâri'l-Kur'an*" notu düşülmüştür. Ferağ kaydında ise açıkça eserin Musannifek'in *Kitâbü'ş-şifâ fi tefsiri kelâmillahi'l-münzel mine's-semâ* adlı tefsiri olduğu belirtilmiştir.¹¹

f) *Reşid Efendi 54*: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi koleksiyonu 54 numarada *Muhammediyye* ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan nüsha da, toplam 454 varaktır. Ta'lik hattıyla 25 satır olarak kaleme alınmıştır. Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerinin tefsirini ihtiva eden eserin ferağ kaydından

¹¹ Musannifek, *el-Muhammediyye fi tefsiri'l-Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bölümü, nr. 35, vr. 420b.

açıkça Musannifek'in *Kitâbü's-şifâ* adlı tefsirinden bir bölüm olduğu anlaşılmaktadır.¹²

g) *Beyazid 296*: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Beyazıt koleksiyonu 296 numarada *el-Muhammediyye fi tefsiri'l-Fâtiha* ismiyle Musannifek adına kayıtlı bu nüsha, toplam 352 varaktır. Derviş Hasan el-Edirnevi tarafından güzel bir talik hattı ile 23 satır olarak istinsah edilmiştir. Ancak birçok çalışmada¹³, Musannifek'in eserleri tanıtılırken bu nüshanın sehven, Beyazıt 396 numarada kayıtlı olduğu yazılmıştır. Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini ihtiva eden bu nüsha, Abdülmecid Hân (ö. 1861)'ın annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan (ö. 1853) tarafından 1266/1850 tarihinde vakfedilmiştir.

h) *Hekimoğlu 51*: Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu koleksiyonu 51 numarada *Tefsiru selâsi âyât min sûreti'l-Bakara* ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha, toplam 76 varak olup Bakara sûresinin ilk üç âyetinin tefsirini içermektedir. Sayfa satır sayısı 15 ile 19 arasında değişmektedir. Zahriyesinde Merhum Nuh Efendi'nin oğlu Vezir-i A'zam Hekimoğlu Ali Paşa (ö. 1172/1758)'nın vakfı olduğu belirtilmiş yine aynı sayfanın üst kısmında "*Tefsiru Musannifek*" notu düşülerek, eserin Musannifek'e ait olduğu kaydedilmiş olmakla birlikte eserin mukaddimesinde ya da ferağ kaydında müellifi ile ilgili hiç bir bilgiye yer verilmemektedir. Ancak eserin Farsça-Arapça memzûc dili [51-76 arasındaki varaklar hariç¹⁴, çünkü bu bölüm tamamen Arapça olarak kaleme alınmıştır], ayetlerdeki hemen her kelimeyi "mebhas" başlığı altında birçok ilim dalına göre inceleme uslûbü ve "birinci defter" diye adlandırdığı Fâtiha tefsirine atıfta bulunması¹⁵ eserin Musannifek'e ait olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Söz konusu nüshanın hattını, Musannifek'in kendi hattıyla karşılaştırdığımızda bunun da müellifin kendi hattı olması yüksek ihtimaldir. Dolayısıyla söz konusu eseri tamamen *Kitâbü's-şifâ*'nın devamı olarak kabul etmek gerekmektedir.

¹² Musannifek, *Muhammediye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Bölümü, nr. 54, vr. 454b.

¹³ Bkz. Halil Özcan, *Ali b. Mecduddin Musannifek ve er-Reşad fi şerhi İrşâdi'l-Hâdi Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Erzurum: AÜ SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), 2003, s. 16; Sinan Taşdelen, *Musannifek Alaaddin Ali bin Muhammed'in Mevlânâ'nın Mesnevi'si ile İlgili Risâlesi (İnceleme, Metin, Tercüme)*, Selçuk Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, s. 32.

¹⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kısmın, bir şerh formunda olup ilk bölüm ile arasında bir irtibat olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹⁵ Musannifek, *Tefsiru selâsi âyât min sûreti'l-Bakara*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 51, vr. 3b.

ı) *Veliyyüddin Efendi 169*: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu 169 numarada Musannifek adına kayıtlı olan bu nüshanın zahriyesinde Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi (ö. 1220/1806)'nin vakfı olduğuna dair bir mühür bulunmaktadır. Hekimoğlu 51 numarada kayıtlı olan nüsha gibi bu nüsha da Bakara sûresinin başından ilk üç âyetin tefsirini ihtiva etmekte olup toplam 86 varaktır. Eser ta'lik hattıyla 21 satır olarak kaleme alınmıştır. Zahriyede "*Tefsiru sûreti'l-Bakara li-Musannifek*" notu düşülerek eserin Musannifek'e ait olduğu belirtilmiştir. Ancak eserin ne mukaddimesinde ne de hâtimesinde müellifine ve telif yada istinsah tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat tefsirin Farşça-Arapça memzûc dili [56-86 arasındaki varaklar hariç, çünkü bu bölüm tamamen Arapça olarak kaleme alınmıştır], ayetlerdeki hemen her kelimeyi "mebhas" başlığı altında birçok ilim dalına göre inceleme uslûbû ve "birinci defter" diye adlandırdığı Fâtîha tefsirine atıfta bulunması eserin Musannifek'e ait olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Dolayısıyla söz konusu eseri tamamen *Kitâbü'ş-şifâ*'nın devamı olarak kabul etmek mümkündür. Burada dikkati çeken diğer bir nokta ise, eserin 56. varaktan 86. varağa kadar olan kısmının tefsirin devamı niteliğinde olmadığını "هذه القطعة هنا وانقطعت وانتهت -bu bölüm burada sona erdi" notu ile ifade edilmesidir. Zaten söz konusu bölümün üslubu, *Kitâbü'ş-şifâ*'nın üslubundan tamamen farklı olmakla birlikte Arapça olarak kaleme alınmıştır.

j) *Fatih 635*: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonu 635 numarada *Tefsiru ba'zi's-Süver* ismiyle Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha da toplam 162 varak olup ta'lik kırması bir hat ile 18 satır olarak kaleme alınmıştır. Eserin zahriyesinde "*Tefsiru Musannifek*" notu düşülmesine karşın tefsirin ve müellifin ismine dair bir bilgiye tefsirde rastlayamadık. Yalnız 120a varakta "556/1452 senesinde Hac yolculuğu esnasında Şâm'da Şeyh Ali el-Bistâmî tarafından yazıldığına" dair bir bilginin bulunması eserin Musannifek'e aidiyeti noktasında önemli bir bilgidir. Bu notun düşüldüğü varaktaki bilgilerin diğer varaktaki bilgilerle irtibatının kopuk olması bu varağın sanki dağınık evrak bir araya getirilirken oraya konulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Zira yine bu nüshanın içinde Gazzâlî (505/1111)'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* adlı eserinden ve yine Farşça başka bir eserden bir bölümün, eserin içerisine dahil edilerek ciltlenmiş olması da eserin bütünlük açısından oldukça sorunlu olduğunu göstermektedir. Doğrudan Taha suresinin tefsiri ile başlayan nüsha, sırasıyla Taha [1-45 âyet], Mâide [1-6], Kehf [?], İsrâ [1-

33], Nisa [58-74], A'raf [142-145], A'raf [1-17], İbrahim [32-42], Maide [111-120], En'am [1-9], Tevbe [107-122], Tevbe [73-104], Lokman [27-34], Kasas [82-88] ve Kasas [76-82] sûrelerinin tefsirini içermektedir. Varakların sonradan bir araya getirildiği anlaşılmaktadır. Bu nüsha için öncelikle şunu söylemeliyiz: Fatih 635 numaradaki bu nüshanın buraya kadar zikrettiğimiz diğer nüshalarla üslûbünün ve dilinin aynı olmadığı görülmektedir. *Kitâbü'ş-şifâ* Farsça olarak kaleme alınmışken Fatih 635 numarada *Tefsiru Musannifek* ismiyle kayıtlı olan bu nüshanın dilinin tamamen Arapça olduğu görülmektedir. Ayrıca *Kitâbü'ş-şifâ*, ayetleri incelerken sistematik bütünlük arz etmekte, her konu belli başlıkların altında tefsir edilmektedir. Oysa Fatih 635 numarada bulunan eser için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Söz konusu nüshanın hattının Musannifek'in kendi hattı olan eserlerle karşılaştırdığımızda bu eserin de onun elinden çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Müsvedde olarak yazıldığı anlaşılan bu nüshada, sistematik bir bütünlük olmayıp daha çok ayetteki dil ve kıraat açıklamalarıyla yetinilmiştir. Muhteva olarak kesinlikle diğer nüshalardaki muhteva kadar tafsilatlı değildir. Kanaatimizce Musannifek adına kayıtlı olan bu nüsha, kapsamlı bir araştırmaya¹⁶ ihtiyaç olmakla birlikte, *Kitâbü'ş-şifâ*'nın diğer nüshalarından farklı değerlendirilmelidir. Çünkü Musannifek, *Kitâbü'ş-şifâ*'nın hem mukaddimesinde hem de hâtimesinde eserin dilinin Farsça olduğunu açıkça ifade ettiği halde bu nüsha tamamen Arapça olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca bu nüshanın muhtevasının ve üslûbunun farklı olması da bunu gerektirmektedir. Dolayısıyla biz eserin tam olup olmadığı meselesine yaklaşırken bu nüshayı hesaba katmadan bir sonuca ulaşmaya çalıştığımızı belirtmeliyiz.

k) Isparta Hamit Paşa 1426: Isparta Halil Hamit Paşa İl Halk Kütüphanesi 1426 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 380 varak olup okunaklı bir nesih hattıyla 17 satır olarak kaleme alınmıştır. Mukaddime olmaksızın Sâd-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini içeren eserin dili Farsça'dır. Zahriyesinde Halil Hamit Paşa (ö. 1199/1785)'nin vakıf mührü bulunmaktadır. Eserin gerek miklebinde gerekse zahriyesinde yer alan "*Tefsir-i Musannifek bâ*¹⁷ *hattı Musannifek*" yazısı ve Farsça bir

¹⁶ Musannifek'in tefsirinin tahkik ve tahliline dair yürütmekte olduğumuz kapsamlı çalışmada bu hususların önemli ölçüde aydınlığa kavuşacağını ümit ediyoruz.

¹⁷ Farsça bâ/ı edatı, Türkçedeki "ile" bağlacı anlamında olup metin, "Musannifek'in hattıyla" anlamındadır.

tefsir olması, eserin Musannifek'e ait olduğunu düşündürmüş olmalı ki kütüphane kataloglarında ona nispet edilmiştir. Ancak tefsirin ferağ kaydında yer alan “718/1319 senesinin Zilhicce ayının dördüncü Salı günü Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed” tarafından yazıldığının¹⁸ belirtilmesi, eserin Musannifek'e ait olmadığını açıkça göstermektedir. Ferağ kaydındaki bu tarih, ister eserin yazılma tarihi isterse istinsah tarihi olsun, Musannifek'in dünyaya gelmesinden 80 yıl önceye denk gelmektedir. Yine *Kitâbü'ş-şifâ*'nın Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini, bu nüshayla karşılaştırdığımızda ise bu iki tefsirin kesinlikle farklı eserler olduğu görülmüştür. Ayrıca her ne kadar zahriyede Musannifek'in hattı olduğu kaydedilmiş olsa da eserin hattının da Musannifek'in hattına hiç benzemediği diğer eserleri ile karşılaştırıldığında kolayca fark edilmektedir. Eserin genel olarak *Kitâbü'ş-şifâ*'nın tafsilatlı yazım üslûbuna da benzemediği, daha öz bir şekilde Farsça olarak kaleme alınmış başka bir tefsir eseri olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Tefsirin Müellifi

Eserin müellifi, Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu 260 numarada kayıtlı müellif hattı olan nüshanın mukaddimesinde, Şeyh Ali b. Mecdüddîn eş-Şahrûdî el-Bistâmî olarak zikredilmektedir.¹⁹ Aynı nüshanın ferağ kaydında da ise eserin Şeyh Ali b. Mecdüddîn Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Muhammed eş-Şahrûdî el-Bistâmî tarafından telif edildiği açıkça ifade edilmiştir.²⁰ Yine Ayasofya 285 numarada kayıtlı olan ve tefsirin Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini ihtiva eden bölümün ferağ kaydında ise Şeyh Ali b. Mecdüddîn eş-Şahrûdî el-Bistâmî tarafından kaleme alındığı belirtilmiştir.²¹ Dolayısıyla tefsirin söz konusu müellife aidiyeti noktasında hiçbir şüpheye yer olmadığı açıktır.

¹⁸ Muhammed b. Abdurrahman, kütüphane kataloglarında bu tefsirin müstensihî olarak kayıtlıdır. Ferağ kaydında yer alan “tahrir” ifadesi, hem telif hem de istinsah için kullanılıyor olsa da bizce bu ismin müellif olması daha doğrudur.

¹⁹ Musannifek, *el-Muhammediye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtîha*, Veliyyüddin Efendi, nr: 260, vr. 2b.

²⁰ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi 260, vr. 306b.

²¹ Musannifek, *el-Muhammediye*, Ayasofya, nr. 285, vr. 432a.

Şeyh Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî el-Bistâmî, 803/1400 tarihinde Horasan-Bistâm'a bağlı Şahrûd kasabasında doğmuştur.²² Küçük yaştan itibaren eser telif etmeye başladığından müellif, Musannifek (küçük müellif)²³ lakabıyla meşhur olmuştur.²⁴ Müellifin nesebi, büyük mütekellim ve müfessir Fahreddin-i Râzî (ö. 606/1210)'ye dayanmaktadır.²⁵ O, nesebiyle ilgili detaylı bilgiyi, *Tuhfetü'l-Vüzerâ* isimli eserinde açıkça zikrederek bu konuda bir tartışmaya mahal bırakmaz. Buna göre müellifin nesebi: Şeyh Ali b. Mecdüddin b. Muhammed b. Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Muhammed b. Muhammed b. Fahreddin b. Muhammed b. Ömer er-Raziyyî'l-Ömeriyyî'l-Bekrî'dir.²⁶

Musannifek, 812/1409 senesinde tahsil için kardeşiyle birlikte Herat'a gitmiş, edebî ilimleri Teftâzânî (ö. 791/1389)'nin öğrencisi Celâlüddin Yûsuf Evbehî ile bu zatın öğrencisi Kutbüddin el-Herevî'den, Şâfiî fıkını ve tefsiri Abdülazîz el-Ebherî'den, Hanefî fıkını da Fasîhüddin Muhammed (ö. 838/1435)'den almıştır. İlim tahsil etmek ve ilimde akranlarını geçmek için çok çalıştığını ve buna muvaffak da olduğunu ifade eden Musannifek, şöhretinin daha o zamanlarda Horasan, Herat, Mâverâünnehr, Türkistan, Hârezm ve Irak'a kadar yayıldığını belirtir.²⁷ Musannifek, özellikle tefsir ilminde iki silsileden ilim aldığını açıklamaktadır. İki silsileden birisinin, İbn-i Abbâs'a kadar ulaşan Abdülazîz el-Ebherî→Seyyid Şerif Cürcânî silsilesi olduğunu; diğerinin de Celâlüddin Yûsuf el-Evbehî²⁸→Teftâzânî silsilesi olduğunu belirtmektedir.²⁹ Zâhirî ilimlerde devrinin meşhurları arasında yer alan Musannifek, tasavvufa da meyletmiş, Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hâfî (ö. 838/1435)'nin halifelerinden birisinden icâzet aldığı nakledilmiştir.³⁰

²² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, X, Şam: Dâru'l-fikr, ts, VII, s. 320; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-müfessirin*, İstanbul: Ravza Yayınları, II, s. 598.

²³ Musannifek (مصنف ك) ismi, Arapça "musannif" ism-i fâili ile Farsça ismi taşığir kâfından mürekkep olup "küçük yazar" anlamına gelmektedir.

²⁴ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, s. 135; Taşköprizâde, eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, (thk. Ahmed Suphi Furat), İstanbul: İÜ Yayınları, 1405/1985, s. 162-163.

²⁵ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 10a.

²⁶ Sinan Taşdelen, *Musannifek*, s. 24-25.

²⁷ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi 260, vr. 23b; Taşdelen, *Musannifek*, s. 26.

²⁸ Musannifek, Keşşâf tefsirini bu zâtta okuduğunu ifade etmektedir. Bkz. Musannifek, *el-Muhammediye*, vr. 24a.

²⁹ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 21a-24a.

³⁰ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 166.

Nitekim onun tefsirinde “Şeyhim ve Üstadım el-Hâfi'nin şöyle dediğini işittim. Onun bu sözü defalarca tekrarlaması adetindendi”³¹ ifadesiyle ondan nakilde bulunması, kanaatimizce bizzat onun sohbetlerine katıldığını da göstermektedir. Tasavvuf sahasındaki araştırmacılar da onun icâzetini, Hâfi'nin Herat'taki halifelerinden olan Muhammed Tebâdegâni veya Sadreddin Revvâsi'den almış olabileceği gibi Hâfi'nin Anadolu'daki halifelerinden Abdüllatif Kudsi (ö. 856/1452)'den almış olmasını da ihtimal dahilinde görmüşlerdir.³² Musannifek'in 839/1435'te tekrar Herat'a döndüğü yönündeki bilgi, onun bir ara buradan ayrıldığını³³ göstermektedir.³⁴

Bibliyografik kaynaklara göre Musannifek, Herat'tan ayrılıp³⁵ 848/1444³⁶ senesinde Anadolu'ya gelmiş ve Karamanoğulları Beyliği'nin himayesinde Konya'da müderris olarak görevlendirilmiştir. Burada uzun bir müddet görev yapan Musannifek, Karamanoğulları Bey'i Sultan İbrahim (ö. 869/1464)'e takdim etmek üzere *Şerh-i Mesnevî* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlayan Sinan Taşdelen, Musannifek'in bu eserde verdiği bilgiye göre Konya'ya

³¹ Musannifek, *Tefsir-i Musannifek*, Veliyüddin Efendi, nr. 169, vr. 7b.

³² Reşat Öngören, *Tarihte bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 93-94; Abdurrezzak Tek, *Abdüllatif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s. 59-60.

³³ Herat'tan ayrılmasının sebebi –muhtemelen– Şahrüh'la birlikte Azerbaycan seferine katılmasıdır. Bkz. Dipnot 24.

³⁴ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 164.

³⁵ Mirza Şahrüh hükümdarlığında ve Herat'ın oldukça bayındır olduğu bir dönemde Musannifek'in neden Anadolu'ya gelmeyi tercih ettiği konusunda net bir bilgiye ulaşamadık. Onun Timurlu hükümdarı Şahrüh (850/1447) ile birlikte 839/1435 senesinde Azerbaycan seferine katıldığını ve kendisini padişahın en yakınındaki kişi olarak nitelediği görülmektedir. Bkz. Musannifek, *Hallu'r-rumûz ve Keşfü'l-künûz*, tahk. es-Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, ty. s. 513. Onun Anadolu'ya göçünün, 1434-1435 yıllarında meydana gelen ve yaklaşık 600.000 kişinin ölümüne neden olduğu nakledilen taun salgını ile ilgili olduğu da söylenilebilir. Zira yaklaşık elli yıl etkilerinin görüldüğü belirtilen bu taun salgını nedeniyle Herat eski cazibesini kaybetmiş, şehirden göç edenler olmuştur. Bkz. Mustafa Şahin, “Ortaçağda Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtıklar, Bazı Doğal Felaketler ve Salgın Hastalıklar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, c. 8, sy. 36, s. 385.

³⁶ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-siyâde*, I-III, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, I, 1985, s. 175; Muhammed Abdülhayy Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır: Matbaatü's-saâde, 1324/1906, s. 193; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, s. 598.

geliş tarihinin 1441 olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Musannifek, Konya’da tedris ve telifle meşgul olurken duyma yetisini kaybetmiş, Vezir Mahmud Paşa (ö. 878/1474)’nın davetiyle İstanbul’a gelerek onun tarafından Fatih’e takdim edilmiştir. İstanbul’a gelmeden önce bir müddet Bursa Sultaniye medresesinde de müderrislik yaptığı anlaşılan Musannifek’in buradaki öğrencileri arasında Taşkoprizâde (ö. 968/1561)’nin babası da bulunmaktadır.³⁸ Mürselat suresinin tefsirinde, 856/1452 senesinde Kâbe’yi ziyaret etmek için gittiğinde, bu surenin indiği Mina Mağarası’nı Mekke ehlinin “Ve’l-mürselât mağarası” diye isimlendirdiğini güvenilir birisinden işittiğini söylemesi, bu tarihlerde müellifin hac farızasını yerine getirmek için Konya’dan ayrıldığını göstermektedir.³⁹ Musannifek’in Karamanoğulları himayesindeki Konya’dan Osmanlı Devleti topraklarına ne zaman geçtiği tam olarak bilinmemekle birlikte, 1455 yılında Konya’dan hala ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun, *el-Lübâb* isimli kitaba Herat’ta yazdığı şerhi, 1455 yılında Konya-Meram’da temize çektiği bilinmektedir.⁴⁰ 861/1457 tarihinde de Mahmud Paşa’ya *Tuhfetü’l-vüzerâ* isimli eserini takdim ettiği göz önüne alındığında, onun takriben 1456-1457 yıllarında Osmanlı topraklarına geldiği anlaşılmaktadır.

İstanbul’a geldikten sonra Fatih’in takdir ve iltifatlarına mazhar olan Musannifek’in, bundan sonra 80 akçe ücretle İstanbul’da ikamet ve tedrisatla meşgul olmasına karar verilmiştir.⁴¹ Ancak Fatih’in emri üzere kaleme aldığı tefsirini, 1458-1461 yılları arasında Edirne’de yazdığını belirttiğine göre, onun İstanbul’da görevlendirilmeden önce, bir müddet Edirne şehrinde ikamet ettiği ve tefsirini burada tamamladığı anlaşılmaktadır.⁴² Musannifek, Fatih’le birlikte 1463 senesinde Bosna seferine katılmış, bu sefer esnasında Mahmud Paşa tarafından hayatının bağışlanacağı vaadiyle teslim alınan Bosna Kralı’nın teslim alınış şartına kızan Fatih,

³⁷ Taşdelen, *Musannifek*, s. 26; Mustafa Çiçekler, *Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî “Musannifek” [inceleme-metin]*, İstanbul, 1999, s. 16 (dipnot 6).

³⁸ Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 167; Ali Benli, “Fatih Dönemi Alimlerinden Musannifek (ö. 875/1470) ve Nahiv Usulüne Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası*, İstanbul: Klasik Yay., 2015, s. 56.

³⁹ Musannifek, *el-Muhammediyye*, 1b.

⁴⁰ Taşdelen, *Musannifek*, s. 26 (dipnot, 89).

⁴¹ Ziya Demir, *XIII-XVI Yüzyılları Arası Osmanlı Müfessirleri*, s. 123; M. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, II, Kahire: Daru’l-kitâbi’l-islâmî, I, s. 497.

⁴² Musannifek, *Muhammediyye fi’t-tefsir*, Ayasofya Bölümü, nr. 285, vr. 432a.

kralın öldürülmesi için fetva istemiş, istediği bu fetvayı da Musannifek'ten almıştır. Hatta kral Stefan Tomaseviç'in boynuna ilk kılıcı da Fatih'in iradesiyle Musannifek vurmıştır.⁴³

Musannifek, seri yazma kabiliyetine sahip olup her gün bir bölüm yazar, dersi de öğrencilerine yazarak anlatırdı.⁴⁴ Bu yazma kabiliyeti sayesinde, 823/1420 tarihinde daha 19 yaşındayken Teftâzânî'nin *İrşâdü'l-Hâdi* adlı nahiv eserini, *er-Reşâd fi Şerhi İrşâdi'l-Hâdi* ismiyle şerh etmiştir. Yaklaşık olarak 47 eser⁴⁵ kaleme alan müellif, 861/1457 tarihinde tamamlayıp Mahmûd Paşa'ya takdim ettiği *Tuhfetü'l-vüzerâ'* da o zamana kadar yazmış olduğu eserlerin isimlerini zikretmiş, 58 yaşına geldiğini bundan sonra yaşının ilerlemesi sebebiyle eser telif etmeyeceğini özellikle de Fars dilinde eser yazmayacağını belirtmiştir.⁴⁶ Ancak bazı eserlerinin burada zikredilmediğinin görülmesi onun bu sözünden döndüğünü yada daha önce yazdığı bazı eserlerin ismini burada zikretmediği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁷ Örneğin, incelemiş olduğumuz tefsirini 866/1461 senesinde tamamladığı ve Farsça yazma gerekçesini de "memûr ma'zûr" dur ifadesiyle açıkladığına göre, Fatih'in isteği üzerine eser yazmama yönünde daha önce almış olduğu karardan döndüğünü söylemek daha doğrudur. Ömrünün sonlarına doğru, 1468 tarihinde *Kitâbu'l-hudud ve'l-ahkâm* isminde furûu fıkha dair bir eser yazması, onun bu kararından döndüğünü teyit eden bir başka bilgidir.⁴⁸ Son olarak Sahn-ı Semân medreselerinden birisinde müderris iken Fatih'in iradesiyle günlük 80 akçe maaşla emekli edilmiş ve 875/1470 tarihinde vefat ederek Eyüp Sultan Camii civarına defnedilmiştir.⁴⁹

⁴³ Yahya Başkan, "Siyasi Mekan Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaya Bir Örnek: Musannifek", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, 2012, s. 119.

⁴⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, s. 320.

⁴⁵ Bazı araştırmacılar, müellifin eserlerinin sayısını 51 olarak vermişlerdir. Ancak bizim tespitimize göre değişik isimlerle kaydedilen tefsir eserleri, farklı eserler olmayıp aynı tefsirin bölümleri olduğundan eser sayısı yaklaşık olarak 47 tane'dir. Bkz. Halit Özcan, *Ali b. Meccuddîn Musannifek*, s. 12; Taşdelen, *Musannifek*, s. 28.

⁴⁶ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 101.

⁴⁷ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 165.

⁴⁸ Musannifek, *el-Hudûd ve'l-Ahkâmü'l-fikhiyye*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1991, s. 123; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları (Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar)*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001, s. 171-174.

⁴⁹ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sadde*, II, s. 184; Leknevi, s. 194; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, s. 599.

Kitaplarını, vefatından sonra istifadelerine tahsis edilmek üzere henüz daha inşaatı tamamlanmamış olan Sahn-ı Semân Medresesi talebelerine vakfetmiştir.⁵⁰

1.3. Tefsirin Yazılış Gayesi ve Dili

Musannifek'in tefsirini Fatih Sultan Mehmed Han'ın emriyle yazdığı ve ona takdim ettiği bibliyografik eserlerde⁵¹ belirtildiği gibi bizzat kendisi tarafından da tefsirin hem mukaddimesinde hem de hâtimesinde açıkça ifade edilmiştir.⁵² Musannifek, tefsirin mukaddimesinde Fatih ile görüşmesini zikrettikten sonra, ona bir tuhfe/hediye takdim etmek istediğini, padişahın işareti ile de Kur'ân'ın dilinden sonra dünya dillerinin en fasihi olan Farsça ile bir tefsir yazmaya başladığını ifade etmektedir.⁵³ Tefsirinin hâtimesinde de eserin yazılış hikayesini ve dilinin Farsça olmasını şöyle anlatmaktadır:

"Bu tefsirin Horasân ehlinin lisanıyla yazılmasından dolayı kalbinden geçirdiğin düşünce seni aldatmasın. Çünkü ben buna (Farsça yazmakla) emrolundum. Memûr ise ma'zur (mazereti kabul edilen)dur. Bununla birlikte bu tefsir, benden önce hiç kimsenin muvaffak olmadığı ilginç bir uslûp ve harika bir tertiple kaleme alınmıştır. Bu tefsir yine Kur'ân'ın lisanıyla memzûc (karışık) olarak yazılmıştır. Zira içerisinde,

⁵⁰ Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâik-i Numâniyye ve Zeyilleri-Hadâiku'ş-şekâik-*, I-V, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, I, s. 187 (hâmiş); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1984, s. 6, (dipnot 3). Yine *Levâmi'u'l-esrâr şerhu Metâli'l-envâr* üzerine yazdığı haşiyesinin zahriyesine düşülen "Musannifek merhumun cümle kitaplarını ulemaya ve mustahikkân kimesnelere vakf eylediği şâyi ve meşhurdur" notu da bu hususu teyit etmektedir. Bkz. Bkz. Musannifek, Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî, *Hâşiye ala Şerhi Metâli, Süleymaniye Yazma Eser Ktp.*, Fatih Böl., nr. 3373.

⁵¹ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 186; Cevdet Bey, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, (haz. Mustafa Özel), s. 141; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, s. 599.

⁵² Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya Bölümü, nr. 285, vr. 231b.

⁵³ القصة مضمون بشارت آن که اشاره این حضرة پادشاه عالی همت که برخوردار باد از تحت و بخت و دولت برآن وجه بوقوع پیوست که این بیچاره جهة حضرة تفسیری بزبان پارسی که بعد از لسان قرآن این زبان افصح السنه جهانست بنویسد. و بقدر وسع و طاقت آن قدر که از دست آمد در آن سعی نماید. پس این فقیر بیچاره بعد از رعایت شریطة استخاره و عرض نیاز مددکاه بی نیاز کره بعد از اخیری وظیفه مبادره و مسارعه در امتثال فرمان حتم مقضی شمرد.

*Kur'an'ın dilinden bir şey bulunmayan kitabın herhangi bir tatlılığı ve güzelliği yoktur.*⁵⁴

Musannifek'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere bu tefsir, yalnızca Fatih'e takdim edilmiş bir eser olmayıp bizzat onun emriyle Farşça olarak kaleme alınmıştır. Fatih, Fars lisanının konuşulduğu yerlerde doğup yetişen ve orada yıllarca ilim tahsil eden Musannifek'ten bu dile vukufiyeti sebebiyle böyle bir eser yazmasını istemiş olmalıdır. Nitekim müellifin, Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvîni (ö. 675/1277)'nin *Şemsiyye* isimli mantuk eserine yazdığı şerhin mukaddimesinde Fatih'in kendisinin durumundan haberdar olması üzerine, onun isteğiyle⁵⁵ Farşça olarak bu şerhi yazdığını belirtmesi bu hususu desteklemektedir.⁵⁶ Ancak bu tefsir yalnız Farşça yazılmış olmayıp özellikle konu başlıkları Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bazen de müellif, sayfalarca Farşça yazdıktan sonra birden bire Arapça'ya geçmiş ve açıklamalarına bu dille devam etmiştir.⁵⁷ Ancak bu tefsirin büyük çoğunluğunun Farşça olarak kaleme alınmış olmasından dolayı, bibliyografik eserlerde onun dilinin Farşça olduğu aktarılmıştır.⁵⁸

1.4. Tefsirin İsmi

Musannifek tarafından Fatih'in emriyle kaleme alınan bu tefsirin ismi, "*Kitâbü'ş-şifâ fi tefsiri kelâmillahi'l-münzel mine's-semâ*"dır.⁵⁹ Bibliyografik kaynaklarda *Mülteka'l-Bahreyn* ve *el-Muhammediyye* isimleriyle Musannifek'e nispet edilen tefsir yazmaları da farklı bir eser olmayıp "*Kitâbü'ş-şifâ*" ile aynı eserlerdir.⁶⁰ Ancak Kâtib Çelebi, İsmail Paşa el-Bağdâdî ve Adil Nüveyhid gibi

⁵⁴ Musannifek, *el-Muhammediyye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Veliyyüddin Efendi, nr. 261, vr. 279b.

⁵⁵ Fatih yine bir Osmanlı alimi olan Hızır Bey (ö. 863/1459)'den *Metâli'u'l-envâr* adlı eseri Farşça'ya çevirmesini istemiştir. O da *Terceme-i Metâli'u'l-envâr* adıyla bazı ilavelerle birlikte bu eseri Farşça'ya tercüme etmiştir. Bkz. Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", *DİA*, İstanbul: TDV, XVII, 1998, s. 413-415. Tüm bunlar, Fatih'in ilime ve bilime olan bağlılığını ortaya koyması açısından oldukça değerlidir.

⁵⁶ Musannifek, *Şerhu'ş-Şemsiyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Böl., nr. 2557, vr. 5a.

⁵⁷ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 64a-67b.

⁵⁸ Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 186; *Sicill-i Osmânî*, III, s. 486.

⁵⁹ Musannifek, *el-Muhammediyye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 7a; *el-Muhammediyye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Veliyyüddin Efendi, nr. 261, vr. 280a.

⁶⁰ M. Kamil Yaşaroğlu, "Musannifek", *DİA*, s. 239; Hikmet Koçyiğit, "Tefsir Eserlerinin İsimlerine Dair", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sy. 3, s. 106.

tabakat yazarları özellikle *Mülteka'l-Bahreyn* isminde müellifin başka bir tefsir eserinden bahsetmişlerdir.⁶¹ Bilmen de *Büyük Tefsir Tarihi* adlı eserinde bu hatayı fark ederek tashih etmiş, üç farklı isimle bahsedilen tefsirin de aynı eser olduğunu tasrih etmiştir.⁶²

Tefsirin ismi konusunda bibliyografik eserlerde görülen karışıklık, aynı şekilde kütüphane kataloglarına da yansımıştır. Zira aynı eser, kütüphane kataloglarına bazen *el-Muhammediyye*, bazen *Mülteka'l-Bahreyn* bazen de *Tefsir-i Musannifek* gibi çok farklı isimlerle kaydedilmiştir. Tefsirin *el-Muhammediyye* adıyla bilinmesi ve farklı nüshalarının zahriyesinde bu isimle kaydedilmesinin –müellif tarafından değil– sebebi açıktır. Eserin Fatih'in emriyle yazılıp ona takdim edilmiş olması sonucunda eser bu isimle tanınmış⁶³ ve bibliyografik eserlerde⁶⁴ bu isimle kendisinden bahsedilmiştir. Ancak tefsirin *Mülteka'l-Bahreyn* ismiyle bilinmesinin çok farklı bir nedeni vardır. Bu hususu müellif bizzat kendisi tefsirin mukaddimesinde şöyle anlatmaktadır:

“Bu kitap, zâhir ve gayr-i zâhir iki ilmin arasını cem ettiğinden dolayı isminin müsemmasına, lafzının da manasına işaret etmesi için “Mülteka'l-bahreyn” adını verdim. Kitabımı bu isimle isimlendirip üzerinden bir müddet geçince bu isim, ağızdan ağza dolaşarak arkadaşların ve dostların arasında meşhur oldu. Fakat ben gayb aleminde bu kitaba, ondan (Mülteka'l-bahreyn) daha yüce bir isim vermem konusunda telkin edildim. Bana telkin edilen bu isim, “Kitâbü’ş-şifâ fi tefsiri kelâmillahi'l-münzel mine’s-semâ”dır.”⁶⁵

Dolayısıyla tefsirin mukaddimesinde müellifin zikrettiği bu husus, kitabın isminin neden “Mülteka'l-bahreyn” ismiyle anıldığı sorusuna en net cevabı vermektedir. Buna göre müellif, kitabına önce “Mülteka'l-bahreyn” ismini vermiş daha sonra kitabın adını, rüya aleminde kendisine telkin edildiğini söylediği “Kitâbü’ş-şifâ” ismiyle değiştirmiştir. Kitabın hâtimesinde ve çeşitli yerlerinde⁶⁶

⁶¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, I, s. 458.

⁶² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, s. 599.

⁶³ M. Kamil Yaşaroğlu, “Musannifek”, *DİA*, s. 239; Mahmut Ay, “Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri”, *Tefsir (El Kitabı)*, ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 296.

⁶⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, II, s. 1618-1619.

⁶⁵ Musannifek, *el-Muhammediyye fi’l-tefsir fi tefsiri’l-Fâtîha*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 7a.

⁶⁶ Musannifek, *Muhammediyye fi’l-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 42a, 46b.

tefsirinden "Kitâbü'ş-şifâ" ismiyle bahsetmesinden⁶⁷ müellifin kitabın isminde bu şekilde karar kıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak, tefsir *el-Muhammediyye* ve *Mülteka'l-Bahreyn* isimleriyle meşhur olmuş, asıl ismi ise adeta unutulmaya yüz tutmuştur.

1.5. Tefsirin Tam Olup Olmadığı Meselesi

Bu tefsirle ilgili en önemli ve cevaplanması en zor soru ise eserin tamamlanıp tamamlanmadığı sorusudur. Taşköprizâde'ye göre eser iki cilt olup birinci cildi sadece Fâtiha sûresinin tefsirini, ikinci cildi ise Nebe' sûresi ile Nâs sûresi arasındaki sûrelerin tefsirini ihtiva etmektedir.⁶⁸ Taşköprizâde'nin Nebe' sûresi ifadesinin hatalı olduğu açıktır. Zira bugün elimizdeki nüshalarda Mürselât-Nâs arasının tefsiri mevcuttur. Kâtib Çelebi ise bu tefsirin önemli bir eser olduğunu, müellifin sözü uzatma yönünü tercih ettiğini ancak noksan olarak kaldığını (tamamlanmadığını) söylemektedir. Çelebi, tefsirin son kısmını gördüğünü de sözlerine ilave etmektedir.⁶⁹ Bergamalı ise, eserin mufassal⁷⁰ bir tefsir olduğunu ve *Ve'z-Zâriyât* sûresinden aşağısını mütalaa ettiğini ifade etmekte, tefsirin noksan olup olmadığı konusunda bir yargıda bulunmamaktadır.⁷¹ Bilmen de tefsirin birkaç ciltten müteşekkil olup nâtamam (tamamlanamamış) bir tefsir olduğunu kaydetmektedir.⁷² Ziya Demir, Osmanlı müfessirleri üzerine yaptığı çalışmada, kendi tespitlerinin tefsirin bütünlüğü noktasında Bilmen ve Bergamalı'yı doğruladığını ifade etmektedir. O, kütüphanelerdeki muhtelif sûrelerin tefsirini içeren nüshaların tefsirin tam olduğu yönündeki kanaati kuvvetlendirdiğini, ancak tefsirin tam bir nüshasına da ulaşamadığını belirtmektedir.⁷³ Bibliyografik kaynaklarda eserin tam olup olmadığı ile ilgili bilgiler bununla sınırlıdır. Biz de tefsirin bizzat kendisi üzerine yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde bazı bilgilere ulaştık.

⁶⁷ *el-Muhammediyye fi't-tefsir fi tefsiri'l-Fâtiha*, Veliyyüddin Efendi, nr. 261, vr. 280a.

⁶⁸ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saâde*, I, s. 176.

⁶⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I, s. 458; II, s. 1618-1619.

⁷⁰ Tefsirin nüshaları üzerine yaptığımız incelemeler de, Bergamalılı teyit etmektedir. Zira tefsirin ilk cildi tamamen Fâtiha tefsirine ayırmıştır. Yine Mürselat-Nâs arasının tefsirini ihtiva eden cildin de ortalama 300-400 varak civarında olduğu göz önüne alındığında tefsirin vezir (kısa) bir tefsir olmadığı çok açıktır.

⁷¹ Cevdet Bey, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, (haz. Mustafa Özel), s. 141.

⁷² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, s. 600.

⁷³ Ziya Demir, *XIII-XVI Yüzyılları Arası Osmanlı Müfessirleri*, s. 125.

Fâtiha sûresinin tefsirini ihtiva eden Fatih 636 numaradaki nüshanın zahriyesinde yer alan bilgiye göre, Musannifek eserini yazmaya 862/1458 senesi Cemaziyel-âhir ayının sonlarında başlamıştır. Birinci cildi teşkil eden Fâtiha tefsirinin hâtimesinde ise bu cildin, 24 Rebiü'l-Evvel 863/1459 senesi Perşembe günü öğleden az sonra tamamlandığı ifade edilmiştir. Yine eserin Mürselât-Nas arasının tefsirini içeren bölümünün hâtimesinde tefsirin, 6 Safer 866/1461 Pazartesi günü öğleden önce saltanat merkezi Edirne'de tamamlandığı açıkça belirtilmektedir.⁷⁴ Musannifek, yine tefsirinin hâtimesinde Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere şükretmekte ve "*Kitâbü'ş-şifâ*" isimli eserini telif etmeye muvaffak kılmasının da kendisine verilen nimetlerden birisi olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Buradan anlaşıldığı üzere Musannifek, Fatih'in emriyle kaleme aldığı bu tefsirini telif etmeye muvaffak olduğunu [başardığını] açık bir şekilde belirtmekte olup eserin noksan kalması diye bir şey söz konusu değildir.

Burada zihinleri meşgul eden diğer bir husus, eserin müellif tarafından Kur'an'ın tamamının tefsiri olarak yazılıp yazılmadığı meselesidir. Bu sorunun cevabı da araştırmalarımız neticesinde elde edilmiştir. Şöyle ki, tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirin kütüphanelerde tam bir nüshası bulunamamıştır ancak mevcut nüshalarda yer almayan bölümlere yapılan atflar, tefsirin Kur'an'ın tamamının tefsiri olarak yazıldığı konusunda şüpheye mahal bırakmamaktadır. Örneğin müellif, Mürselât sûresinin 1-6. âyetlerinin tefsirinde daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyduğu bir yerde konuyla ilgili gerekli tafsilatı Saffât sûresinin başında yaptığını ifade etmektedir.⁷⁶ Yine Nebe' sûresinin tefsirinde Bakara 6, 26, İsrâ 13, Yasin 52, Saffât suresi 51. âyetlerin tefsirlerine,⁷⁷ Nâziât sûresi 1-5. âyetlerin tefsirinde Bakara 28; 27-33. âyetlerinin tefsirinde Âl-i İmrân sûresinin tefsirine; 34-41. âyetlerinin tefsirinde Zümer sûresi 56 ve Fussilet sûresi 51. âyetlerin tefsirine atıfta bulunarak gerekli tafsilatı oralarda yaptığını belirtmesi örnek olarak verilebilir.⁷⁸ Ancak Musannifek'in atıfta bulunduğu bu sûrelerin tefsirine maalesef kütüphanelerimizde ulaşamadık. Fakat müellifin verdiği bu bilgiler, tefsirin sahip olduğumuz bölümlerden fazlasını

⁷⁴ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 232a.

⁷⁵ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 231b.

⁷⁶ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 3b.

⁷⁷ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 47a, 44a, 51a, 44b, 31a.

⁷⁸ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 61b, 81b, 83a.

ihativa ettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bizce tefsirin mevcut nüshalarında bulunmayan bölümlerine yapılan bu atıflar,⁷⁹ tefsirin hâtimesinde müellifin eseri telif etmeyi başardığı için Allah'a hamd etmesiyle birlikte düşünüldüğünde, tefsirin tam olduğu konusunda bir şüphe kalmamaktadır.⁸⁰ Nüshayı tanıtırken de ifade ettiğimiz üzere, Fatih koleksiyonu 635 numarada bulunan müsvedde nüshayı dikkate almadan da bizce eserin tam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1458'de başladığı tefsirini 1461 tarihinde tamamlamış olması da Musannifek gibi seri yazma kabiliyetine sahip olan bir alim için zor olmasa gerektir. Müellifin yaşadığı tarihe en yakın bibliyografik eserlerde bile eserin tamamlanmadığının belirtilmesi -yanlış bir bilgi olsa da- en azından eserin ulaşılamayan bölümlerinin sonradan değil de ilk dönemlerde kaybolduğunu düşündürmektedir. Yalnız bibliyografik eserlere itimat etmenin de doğru olmayacağı yukarıdan çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak Bergamalı'nın vermiş olduğu bilgi de eğer bir yanlışlık yoksa onun daha XX. asrın başlarında *Ve'z-Zâriyât*'tan aşağısını mütalaa ettiğini belirtmesi, eserin eksik olan bölümünün kütüphanelerde hala mevcut olabileceği yönünde umut veren bir bilgidir.

1.6. Tefsirin Mukaddimesi Üzerine

Bir eserin yöntemi konusunda en doğru bilginin yine söz konusu eserin müellifinin verdiği bilgi olduğu izahtan varestedir. Dolayısıyla bu başlık altında öncelikle müellifin tefsirinde izlediği yönetime dair kendisinin verdiği bilgiler değerlendirilmiştir. Sonrasında ise çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak özellikle tefsir ilmi ile ilgili önemli meseleleri ele aldığı tefsirin mukaddimesi üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Musannifek, tefsirinin hâtimesinde

⁷⁹ Bkz. Mürselat sûresi 17. âyetin tefsirinde Kehf Sûresi 64. âyetin tefsirine atıf, Ayasofya 285, vr. 15a; Mürselat sûresi 17. âyetin tefsirinde Enfâl sûresinin tefsirine atıf, Ayasofya 285, vr. 15b; Mürselat sûresi 23. âyetin tefsirinde Sad 30-44 ve Zâriyât 48. âyetlerin tefsirine atıf, Ayasofya 285, vr. 16b; Mürselat sûresi 29. âyetin tefsirinde Kehf 71. âyetin tefsirine atıf, Ayasofya 285, vr. 20b; Mürselat 41-45. âyetlerin tefsirinde Hel etâ (İnsan) suresinin tefsirine atıf, Ayasofya 285, vr. 28a; Nebe' sûresi 6-9. âyetlerin tefsirinde Zümer 42. âyetin tefsirine atıf, Ayasofya 285 vr. 34a; Nebe' 10-11. âyetlerin tefsirinde Zümer sûresinin tefsirine atıf, Ayasofya 285 vr. 34b; Nebe' 17-20. âyetlerin tefsirinde Duhan suresinin tefsirine atıf, Ayasofya 285, vr. 42b; Nebe' 31-37. âyetlerin tefsirinde Vâkıa sûresinin tefsirine atıf, Ayasofya, nr. 285, vr. 55a.

⁸⁰ Bu arada Musannifek'in tefsirinin tamam olmadığı yönünde eski ve yeni bibliyografik kaynaklarda aktarılan bilgiler tamamen birbirinin tekrarı olup kesinlikle tefsir üzerine bir okuma yapılmadığını göstermektedir. Eğer tefsirin mevcut nüshaları dikkatle okunmuş olsaydı tefsirin kütüphanelerde mevcut olmayan bölümlerine oldukça fazla yerde yapılan atıflar tespit edilmiş olurdu.

eserini telif ederken izlemiş olduğu yönteme dair yedi husus zikretmektedir. Müellife göre bu yedi husus, aynı zaman da Hz. Allah'ın onun kitabını, diğer tefsir kitaplarından üstün tuttuğu yönlerdir. Tefsirinde takip ettiği yönteme dair Musannifek'in zikrettiği hususlar şunlardır:

Birincisi, tefsirin meseleleri kuşatma ve tebyin yönüdür. O, tefsirinin lafızlarının üzerinde ve ifade ettiği meseleler hususunda tefekkür edildiğinde, onda mutlaka şiddetli harareti olana bir deva, hasta olana bir şifa olduğunun görüleceğini ifade etmektedir. İkincisi, müşkil meseleleri çözüme kavuşturması ve içinden çıkılması zor hususları açığa çıkarmasıdır. Üçüncüsü, kapalı yerleri detaylandırması, müphemleri açıklaması ve mühim olan meseleleri izaha yönelmesidir. Dördüncüsü, her konuda meşhur ve açık meseleleri bir kenara bırakıp garip (anlaşılması güç) konulara ihtimam göstermesidir. Müellif bu hususa özellikle dikkat ettiğini meşhur bir meseleyi ele almışsa mutlaka altında bir nükte, içinde bir hikmet gizli olduğu için ele aldığını belirtmektedir. Beşincisi, önceki müfessirlerin en güzel bir surette ele aldıkları dağınık meseleleri tanzim ve tertip etmektir. Altıncısı, onların uzun uzadıya anlattıkları yerlerde ihtisara riayet ve tekrara düştükleri yerlerde tekrardan kaçınmaktır. Yedincisinin ise kendisinden önce ne insanların ne de cinlerin erişemediği bir takım sırları açığa çıkarmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu iddianın kimseye tuhaf gelmemesi gerektiğini, zira bu iddiayı tefsirinde beyan ettiği hususlarla ispat ettiğini ve ispat edilmiş olanın da delil ve burhana ihtiyacı olmayacağını ifade etmektedir. “Bu nasıl mümkün olur? İlim birilerine mahsus olup, diğerlerine feyz yolu kapanmış değildir” denilebileceğini, ancak her talip için takdir edilmiş bir miktar olduğunu sözlerine ilave etmektedir.⁸¹

Müellifin ifade ettiği bu hususlar, tefsirde izlediği yöntem hakkında elbette bir fikir vermektedir. Ancak onun bu söylediği hususları ne oranda gerçekleştirdiği hususu incelenmeye muhtaçtır. Son maddede ifade ettiği üzere eserde tasavvuf yolunun izleri açık bir şekilde müşahade edilmektedir. O genellikle, ayetleri tefsir ederken “mebhas” ismiyle verdiği başlıklardan sonuncusunu “nükteler, latifeler ve işâretler” adıyla tasavvufi yorumlara ayırmakta daha çok bu başlık altında bu tarz yorumlara yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla onun açtığı bu bahislerin tasavvufi tefsir açısından incelenmesi onun sūfî yönünün aydınlatılması açısından da önem

⁸¹ Musannifek, *Muhammediyye fi't-tefsir*, Ayasofya, nr. 285, vr. 231b.

arzemektedir. Müellifin tefsirinde Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Kelâbâzî (ö. 380/990) ve İmâm Gazzâlî gibi mutasavvıf simalardan yaptığı nakiller dikkatleri çekmektedir. Ancak o, şer'î veya akli bir delil olmaksızın Kur'an lafızlarını batını yorumlarla tevîl edenleri "mülhid sûfiler" diye isimlendirmiş, daima şeriat ile tarikat arasını cem etme yolunu tutmuştur.⁸²

Musannifek'in tefsirindeki en önemli özelliklerinden belki de birincisi her ayeti ya da ayet gruplarını "mebhas" başlığı altında tefsir etmesidir. Ayetin muhtevasına göre açtığı bu başlıklarda kıraat, lügat, sarf, nahiv, belagat, fıkıh, fıkıh usulü, kelim ve tefsir gibi ilimlere göre ayetleri yorumlamaktadır. Musannifek, bu bahisleri ele alırken tekrara düşmemeye son derece gayret göstermekte sürekli okuyucuyu gerekli tafsilatı yapacağı bahse yönlendirmektedir. Bergamalî ve Bilmen'in tefsirin tertibinin iyi olmadığı ve bahislerin yerli yerinde yazılmamış olduğu yönündeki tenkitlerinin tespit ya da tehzibi açıkçası tefsirin tamamı üzerine yapılan çalışmada ele alınmalıdır.⁸³

Musannifek, Fâtiha sûresinin tefsirine başlamadan önce tefsir ilminin problemleri konularının zaptına yönelik uzunca bir mukaddime kaleme almış, bu mukaddimeyi de "fevâid/faideler" ve "kavâid/kaideler" olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Müellif, fevâid faslını yedi faide üzerine telif etmiş, birinci faide de; vahiy katipleri, Kur'an'ın iki kapak arasına getirilmesi, çoğaltılması ve şahsî nüshaların imha edilmesi konuları işlenmiştir.⁸⁴ Müellifin, gerek bu faidede gerekse ileride zikredeceğimiz fevâidde bahsettiği hususları mutlaka sahih hadis kaynaklarından naklettiği hadislerle desteklediği görülmektedir. İkinci faideyi Kur'an'ın inzâl ve tenzil edilmesine ayırmış, bu başlık altında ise Cebrâil'in Kur'an'ı harf ve ses olmaksızın Hz. Allah'tan nasıl alıp Hz. Peygamber'e nasıl getirdiği hususu, vahyin Hz. Peygamber'e geliş şekillerini, Hz. Allah'ın Hz. Musa ve İblis ile konuşmasındaki farkı ve "inzâl" ile "tenzil" kelimesinin anlamlarını tartışmıştır.⁸⁵ Müellif, üçüncü faide de ise "Kitap" ve "Kur'an" lafızlarını ele almakta ve burada usûl alimlerinin "kitap" tanımına

⁸² Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 25b.

⁸³ Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 141; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, s. 600.

⁸⁴ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 7a-9b.

⁸⁵ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 9b-12a.

değinkenmektedir.⁸⁶ Musannifek, dördüncü faide de Kur'ân hakkında sahih itikadın beyanı başlığı altında, kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzî meselesini ele almaktadır.⁸⁷

Musannifek, beşince faidenin tefsir ilmi ve tefsir ilminin mevzuunun beyanı hakkında olduğunu belirtmektedir. O, tefsirin tanımını yaparken Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin tanımını⁸⁸ esas alıp onun başını Farsçaya uyarlayarak olduğu gibi aktarmaktadır. Hemen peşinden ismini açıkça zikretmeden "ba'du'l-efâdil" ifadesiyle, Kutbüddin Râzî (ö.766/1365)'nin tefsire dair tanımını⁸⁹ zikretmektedir. Sonra da "Rûm diyarında ilimde maharetiyle şöhet bulan bazıları, bu tanımlara birtakım itirazlarda bulunmuştur" diyerek isim vermeden uzun uzun Molla Fenârî (ö. 834/1431)'nin eleştirilerinden⁹⁰ bahsetmekte ve onun hem Râzî'ye hem de Teftâzânî'ye yönelttiği eleştirilerine cevap vermektedir. Musannifek, burada sadece Molla Fenârî'ye değil "Mısır'ın fâdılı" olarak bahsettiği Ekmelüddin el-Bâbertî (ö. 786/1384)'yi de tenkit etmekte, onun eleştirisinin Fenârî'nin eleştirisinden daha tuhaf olduğunu belirtmektedir. Zira Bâbertî, kaleme aldığı *Keşşâf* hâşiyesinde Râzî'nin tefsir ilmini, tefsir ve tevil olarak taksim etmesini, bunun bir şeyin kendisine ve gayrisine taksimi olduğundan batıl olduğunu öne sürmüştür. Yine o, "müfessir, Allah'ın muradını değil de (çünkü Allah'ın muradı malum değildir) Kur'ân'ın manalarını rivayeten veya dirayeten araştırmaktadır" şeklindeki itirazıyla Râzî'nin tanımındaki "muradullah" ifadesinin "meâni'l-Kur'ân" şeklinde olması gerektiğini belirtmektedir.⁹¹ Musannifek, Kutbüddin Râzî ve hocası Yûsuf Evbehî'nin hocası olan Teftâzânî'nin tefsir tanımı ve tefsir-tevil ayrımı noktasındaki ifadelerine yöneltilen bu itirazlara oldukça sert bir üslûpla cevap vermiştir. O, "Ey fadillar topluluğu, bakınız! Ey âkiller ahâlisi, şu alimlerin itirazlarından ibret alınız! Sonra şu Mısır ve Rûm ulemasının [ilimdeki] maharetine bakınız! Onların ilimlerdeki bu tasarruflarını iyice tefekkür ediniz! şeklinde veryansın etmekte ve bu itirazların

⁸⁶ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 12b-13a.

⁸⁷ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 13a-14a.

⁸⁸ المراد / Tefsir, murad edilene delalet yönünden Allah'ın kelamının lafızlarının hallerini araştıran bir ilimdir. Musannifek, *el-Muhammediyye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 14a.

⁸⁹ علم التفسير ما يُبحث فيه عن مراد الله تعالى من قرآنه المجيد / Allahü Teala'nın yüce Kur'ân'daki muradının araştırıldığı bir ilimdir.

⁹⁰ Molla Fenârî, *Aynu'l-Âyân*, İstanbul: Rifat Bey Matbaası, 1325, s. 4.

⁹¹ Ekmelüddin el-Bâbertî, *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, Beyazıt Ktp., Beyazıt, nr. 722, vr. 5a.

onların ilimlerinin miktarını da gösterdiğini ifade etmektedir. Musannifek, bu itirazlara hemen hemen aynı şekilde daha önce kaleme aldığı *Keşşâf* hâşiyesinde⁹² de yer vermiş, sözü gereğinden fazla uzatmasının sebebi olarak da bu konuda birçoklarının yanıldığını müşahede etmesi olarak göstermektedir.⁹³ Tefsir ilminin tanımı üzerinden gerçekleşen bu eleştiri, daha çok Musannife'l'in hocalarını savunma refleksi olarak anlaşılabilir. Müellif bu faide de son olarak, dirayet tefsirini yasaklayan ve ona teşvik eden birçok delile yer vermektedir.⁹⁴

Musannifek, altıncı faideyi kıraat bahsine tahsis etmiş, bu başlık altında kıraat-i seb'a ile şâz kıraatlerin farkı, şahabe ve tabiûndan kurra olanlar, bir kıraatin sahih olmasının şartları, kıraat imamları ve onların ravilerine dair bilgiler vermiştir.⁹⁵ Burada dikkat çeken bir husus, kıraatle ilgili meselelerde Musannifek'in kıraat-i seb'a'yı esas alıp kıraat-i aşereden hiç bahsetmemesidir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin etkisiyle kıraat-i aşere vurgusunun arttığı bir dönemde müellifin kıraat-i aşereden hiç bahsetmemesi, bu hususun henüz o dönemde çok da yayılmadığı şeklinde okunabileceği gibi müellifin kıraat-i seb'a'dan yana bir tercihte bulunduğu şeklinde de yorumlanabilir. Onun tefsirin tamamında yaptığı kıraat-i seb'a vurgusu dikkate alındığında bunun tercih olduğunu söylemek bizce daha doğrudur.⁹⁶ Müellif, yedinci faideyi sahabe ve tabiûndan müfessirlerin mertebelerine ayırmış, müfessirlerin reisinin İbn Abbâs olduğunu ifade ederek onun faziletini uzun uzadıya anlatmakta, sonunda da tefsirde kendisinin iki silsileye sahip olduğunu ifade etmektedir. İki silsileden birisinin, İbn-i Abbâs'a kadar ulaşan Abdülazîz el-

⁹² Musannifek, Fenârî'nin Râzî ve Teftâzânî'nin tefsir tanımına yönelttiği eleştirilere ilk önce *Keşşâf* hâşiyesinde cevap vermiş, hemen hemen aynı şekilde bunu *Kitabü'ş-şifâ*'nın mukaddimesine de taşımıştır. Bu tartışmayı tahlil etmek bu çalışmanın sınırlarını aşmasına ve ana ekseninden kaymasına sebep olacağı için bu kadarla iktifa edilmiştir. Ancak Molla Fenârî'nin torunu Hasan Çelebi (ö. 891/1486)'nin bir gün Vezir Mahmud Paşa'ya, Musannifek'in eserlerini zikrederek bunlara birçok yerde reddiyede bulunduğu halde hala onu makam olarak kendisinden önde tuttuğu yönünde sitemde bulunduğu dair Taşköprizâde'nin naklettiği hadise, Molla Fenârî, Musannifek ve Hasan Çelebi'nin eserlerinin bu açıdan incelenmesini oldukça cazip hale getirmektedir.

⁹³ Musannifek, *Hâşiyeye ale'l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 326, vr. 20b-22b.

⁹⁴ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 14a-17a.

⁹⁵ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 17a-21a.

⁹⁶ Musannifek, "mebhas" başlığıyla açtığı bahislerin birincisini çoğunlukla kıraate ayırmakta, kıraati seb'a ve şâz kıraatlerin ayırımına özellikle dikkat ettiği görülmektedir.

Ebherî→Seyyid Şerif Cürçânî silsilesi olduğunu; diğerinin de Celâlüddin Yusuf el-Evbehî⁹⁷→Teftâzânî silsilesi olduğunu belirtmektedir.⁹⁸

Müellif, mukaddimede fevâid bahsini bitirdikten sonra kavâid diye isimlendirdiği fasla geçmekte ve bu fasılda da üç tane kâide zikretmektedir. Birinci kâide, tevili ve zâhiri anlamından uzaklaştırılması gereken şeyler hakkındadır. Musannifek, Kur'ân'da rahmet, ferah, sūrūr [sevinmek], azb [tatlılık], utüv [serkeşlik], mekr [hilekarlık], istihyâ [utanmak], dahk [gülmek], hayâ [utanmak], had' [oyuna getirmek], havf [korkmak], haşyet ve istihzâ [küçümsemek] gibi fiillerin Allah'a isnad edildiği yerlerde tevilin vacip olduğunu ve bunları zahiri anlamlarından başka anlamlara yönlendirmenin tefsir ilminde katî ve küllî bir kaide olduğunu bunun asla değişmeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁹

İkinci kâideyi de müellif, birinci kaidenin devamı niteliğinde nasları zahiri anlamından çevirmenin caiz olduğu ve olmadığı yerler konusuna ayırmıştır. Öncelikle Musannifek, kitap ve sünnette husûsî konuları içeren şer'î nassların, zâhirleri üzerine icra edilmesinin vacip olduğunu bu nasların zâhiri anlamlarından başka anlamlara sarfedilmesinin doğru olmadığını belirtmektedir. Nassların her zaman zâhiri anlamını uygulamanın vacip olmasını da iki şarta bağlayan Musannifek, bu iki şarttan birincisinin Hz. Peygamber, sahâbe ve selef-i sâlihinden bu nassın teviline dair bir rivayetin gelmemesi olduğunu söylemektedir. İkinci şartın ise, nassın zâhiri anlamı üzerine anlaşılmasının imkansız olmaması olduğunu belirtmektedir. Müellif burada İmâm Gazzâlî'den yaptığı uzun iktibaslarla nassların zâhiri anlamlarından başka anlamlara sarfedilmesinin aklî ya da şer'î bir delille mümkün olacağını belirttikten sonra bunlara örnekler vermektedir. Aklî delile örnek olarak; *إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* / *Bizim olmasını istediğimiz bir şeye sözümüz, ona yalnızca "Ol!" demektir, o da hemen oluverir.*¹⁰⁰ ayetini vermektedir. Şöyle ki bu ayetin zâhir anlam üzerine tefsir edilmesi mümkün değildir. Çünkü ayetteki *كُنْ* emrinin ma'dûm/var olmayan bir şeye hitap olması muhaldir.

⁹⁷ Musannifek, Keşşâf tefsirini bu zâtan okuduğunu ifade etmektedir. Musannifek, el-Muhammediyye, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 24a.

⁹⁸ Musannifek, el-Muhammediyye, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 21a-24a.

⁹⁹ Musannifek, el-Muhammediyye, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 24a-24b.

¹⁰⁰ Nahl 16/40.

Eğer burada hitap mevcut olanadır denilirse o zaman da hâsil olanın tahsili lazımlı gelecektir. Dolayısıyla burada zâhirî anlamın murat edilmediği anlaşılmaktadır. O yüzden de ayet “kemal-i iktidâr” üzerine hamledilmiştir” demektir. Şer’î bir delille ayetin zâhirî anlamından başka anlama sarfedilmesine örnek olarak da “ أَنْزَلَ مِنْ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا / gökyüzünden bir su indirdi, vadiler kendi miktarınca sel ile dolup taşıtı”¹⁰¹ ayetini vermektedir. Bu ayeti, zâhirî anlamı üzerine hamletmek mümkün olup ancak seleften, ayetteki “su” ifadesinden maksadın “Kur’ân”, “vadiler” ifadesinden maksadın da “insanların kalpleri” olduğu rivayet edilmiştir demektir.¹⁰²

Musannifek, üçüncü kâide de ise bütün nasları aklî veya naklî bir delil olmaksızın zâhirî anlamlarından çevirmenin küfür, zındıklık ve sapıklık olduğundan bahsetmektedir. Müellif, zâhirî anlamın mühlid sûflerin iddia ettikleri bir takım anlamlara sarfedilmesinin haram olduğunu açıkça ifade etmekte ve bunlara sünnet ve Kur’ân’dan bir takım örnekler vermektedir. Mesela, “إِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى / Firavun’a git, çünkü o, çok azdı”¹⁰³ ayetinde, “Firavun’dan maksat azgın olan nefis, Musa’dan maksat ise ruhtur” demek bunun gibidir.

Sahih ve müttefekun aleyh olan “Kur’ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Her ayetin bir zahır, bir batnı, bir de matlaı vardır” hadisiyle¹⁰⁴ Kur’ân’ın kelimelerinin zahir ve hafi olarak mertebelerinin ve derecelerinin olduğu yönünde itiraz gelebileceğini, ancak bu hadisin bu mana üzerine delaletinin memnû olduğunu söylemektedir. Bu yedi harften maksadın ne olduğu konusunda birçok yorum olduğunu ancak en sahih ve en güçlü görüşün yedi lûgat yani yedi kıraat yönünde olduğunu söylemektedir. Musannifek bu görüşü de bazı hadislerle desteklemektedir. Örneğin; Hz. Peygamber’in “Allah, Kur’ân’ı yedi harf üzere indirmiştir. Öyleyse,

¹⁰¹ Rad 13/17.

¹⁰² Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 24b-25b.

¹⁰³ Tâhâ 20/24.

¹⁰⁴ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *Müsned-i Ebi Ya’lâ el-Mevsilî*, XVI, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Daru’l-memûn li’t-türâs, IX, 1987, s. 81-82.

dilediğinizi okuyun!”¹⁰⁵ hadisindeki “Dilediğinizi okuyun!” ifadesi yedi harften maksadın yedi lügat, yani yedi kıraat olduğu konusunda son derece açıktır demektedir. Eğer yedi harf, kıraat-i seb’a olarak tefsir edilirse Hz. Peygamber’in her ayetin bir zahrı bir batnı bir de matlaı vardır ifadesinin anlamı ne olacak denilebilir. Bizim buna cevabımız, Kur’ân’ın zahrından maksat tilaveti, batnından maksat ise fehm ve tedebbürdür şeklinde olacaktır. Bu takdirde matla’ ise hem zâhir hem de bâtın için yüksek bir mertebeyi temsil eder ki ona ulaşanlar, işin nihayetine ulaşmış olurlar. Musannifek’in burada yedi harfi yedi lügatle açıklaması anlaşılabilir –zira cumhurun görüşüdür- olsa da yedi lügatin de yedi kıraat olduğunu ifade etmesi anlaşılabilir değildir. Çünkü kıraat otoritelerine göre, yedi harfin yedi kıraat olmadığı noktasında icmâ olduğu ifade edilmiş ve bu görüş “avamdan bir takım insanların zannı” olarak ağır bir şekilde tenkit edilmiştir.¹⁰⁶

Musannifek’e göre, Kur’ân’ın hem zâhirî hem de batnî anlamları vardır. Onun zâhirî anlamlarını reddetmek küfür ve ilhad; batnî anlamlarını reddetmek inkar ve inattır. O, Gazzâlî’nin *Mişkâtü’l-envâr* adlı eserinden iktibasla zâhirî ve batnî anlam meselesine şöyle açıklık getirmektedir: Kur’ân’ın zâhirî anlamlarını iptal Bâtuniyye’nin mezhebidir. Onun batnî anlamlarını reddetmek ise Haşeviyye’nin mezhebidir. Buna göre onun zâhirini inkar eden, Batnî; batnını inkar eden ise Haşevîdir. Kamil olan arif ise bu iki mananın ikisini de cem edendir. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın zahrı, batnı, haddi ve matlaı vardır sözü buna işaret etmektedir. Ehl-i Hakk’a göre her ikisi de haktır. Örneğin; Hz. Musa (a.s.)’ya “فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ / Hemen ayakkabılarını çıkar”¹⁰⁷ emrinin hem zahire hem batna taalluku

¹⁰⁵ Bu hadisi, Musannifek’in zikrettiği *ما شئتم سبعة أحرف فاقروا ما شئتم* an formuyla kaynaklarda bulamadık. Ancak *ان هذا القرآن انزل علي سبعة أحرف فاقروا ما تيسر منه* şeklinde hadisinden başka bir varyantı mevcuttur. Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 5.

¹⁰⁶ Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut: Daru’l-kitâbi’l-arabî, 2010, s. 124; Ebü’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, ty, İ, s. 24; Ebü Şâme Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-Veciz ilâ Ulûmin teteallak bi’l-Kitâbi’l-Aziz*, Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003, s. 117.

¹⁰⁷ Tâhâ 20/12.

vardır. Zahire taalluku ayakkabılarını çıkarması, batına taalluku ise kevneyni terk etmesidir. Hz. Musa zâhiren ve bâtinen olarak bu iki emri de yerine getirmiştir.¹⁰⁸

1.7. Tefsirin Mukaddimesinde İstifade Edilen Kaynaklar

Musannifek'in Fatih'e takdim ettiği bu kapsamlı tefsirini telif ederken çok büyük bir müktesebattan istifade ettiğinde kuşku yoktur. Ancak bu çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak, bu başlık altında sadece tefsirin mukaddimesinde müellifin ismini açıkça zikrettiği kaynaklara yer verilmiştir. Müellifin tefsirinde meseleleri delillendirmek için Sahih-i Buhârî,¹⁰⁹ Tirmîzî,¹¹⁰ Ebû Davud,¹¹¹ Ebû'l-Hasen İbn Battâl el-Kurtubî,¹¹² İbnül-Esir'in *Câmi'ul-usûl li-ehâdisi'r-resûl*,¹¹³ Kelâbâzî'nin *Şerhu'l-hadis (Me'âni'l-ahbâr)*¹¹⁴ gibi hadis kaynaklarına sık sık atıf yaptığı görülmektedir.

Tefsir kaynakları olarak da müellif, Kurtubî'nin *el-Câmi'*,¹¹⁵ Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*,¹¹⁶ Fahreddin Râzî'nin *et-Tefsiru'l-kebir*,¹¹⁷ müellifin kendisinin telif ettiği *Hâşiyeye ale'l-Keşşâf*,¹¹⁸ Muvaffakuddin el-Kevâşî'nin *et-Tabsiratü'l-mütezekkir*¹¹⁹ eserlerinden iktibas yapmaktadır. Musannifek kıraat alanında da sadece Ebû Şâme el-Makdisî'nin *İbrâzü'l-me'âni min Hirzi'l-emâni fi'l-kıraati's-seb'*¹²⁰ adlı eserinin ismini tefsirinde açıkça zikretmektedir. Her fırsatta tefsirinin hem zâhiri hem de bâtınî ilimleri cem ettiğini belirten müellif, Kelâbâzî (ö. 380/990)'nin *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*,¹²¹ Gazzâlî'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-din*¹²² ve *Mişkâtü'l-envâr* gibi

¹⁰⁸ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 25b-26a.

¹⁰⁹ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 7b, 8b, 9b, 11a, 16b.

¹¹⁰ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 8b, 9a, 11a, 16a, 16b.

¹¹¹ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 16a.

¹¹² Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 9a.

¹¹³ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 16a.

¹¹⁴ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 17b.

¹¹⁵ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 8b, 9a, 23a.

¹¹⁶ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 11b.

¹¹⁷ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 10a, 10b, 11b, 18b, 25a.

¹¹⁸ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 11a.

¹¹⁹ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 18b.

¹²⁰ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 18a.

¹²¹ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 13b.

¹²² Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 13b, 16b.

tasavvufî kaynaklara da sık sık müracaat etmektedir. Müellifin fikhî bir mesele için sadece bir yerde de *Fetâvâ-i Kâdihân*¹²³'dan iktibas yaptığı görülmektedir. Bunların dışında Gazzâlî'nin *Cevâhiru'l-Kur'ân*¹²⁴ ve Râzî'nin *Mecmau'l-bihâr ve Matlau'l-envâr*¹²⁵ isimli eserlerine de müracaat etmektedir.

Sonuç

Musannifek tarafından Fatih'in isteği üzerine kaleme alınan *Kitâbü's-şifâ fi tefsiri kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ'*, yaklaşık 600 yıllık Osmanlı dönemi içerisinde yazılmış az sayıdaki tam tefsirden bir tanesidir. Bu çalışmada, tefsirin mevcut nüshaları incelenerek eserin tamamlanamadığı yönündeki şüpheler tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak yapılan değerlendirme sonucunda *Kitâbü's-şifâ*'nın mukaddimesi ile birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri, Bakara sûresinin ilk üç âyeti ve Mürselât-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirinin mevcut olduğu tespit edilmiş, Hamit Paşa 1426 numaralı nüshanın sehven ona nispet edildiği görülmüştür. Fatih 635 numarada kayıtlı ve muhtelif surelerin parça parça tefsirini içeren müsvedde nüshanın, Musannifek'in hattı olması yüksek ihtimal olmakla birlikte bunun diğer nüshalardan dil ve muhteva açısından farklı olduğu tespit edilmiştir. Müellife en yakın bibliyografik kaynaklardan itibaren tefsirin noksan olduğunun belirtilmesinden, eserin bugün için elimizde olmayan bölümlerinin erken dönemlerden itibaren kayıp olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirin isminin *Mülteka'l-Bahreyn* olarak zikredilmesinin ise Musannifek'in ilk önce bu ismi tefsirine vermesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Tefsirin mukaddimesinde yedi faide ve üç kâide olmak üzere on başlık altında tefsir ilminin önemli meselelerine işaret eden müellifin, özellikle tefsir ilminin mevzûuna ayırdığı beşinci bölümde Molla Fenârî ve Bâbertî gibi alimleri eleştirdiği görülmektedir. Tefsir ilminin tarifi üzerinden gerçekleşen bu eleştiri, daha çok Musannifek'in hocalarını savunma refleksi olarak anlaşılabilir. Ayrıca İbnül-Cezerî'nin etkisiyle kıraat-i aşere vurgusunun arttığı bir dönemde Kıraat İlmi ile alakalı bölümde ise tamamen kıraat-i seb'a'yı esas alıp kıraat-i aşere'den hiç bahsetmemiş olması, bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmelidir. Zira o tefsirinin tamamında yedi kıraati sahih olarak kabul

¹²³ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 18b.

¹²⁴ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 25a.

¹²⁵ Musannifek, *el-Muhammediye*, Veliyyüddin Efendi, nr. 260, vr. 13a, 18b.

ederken geriye kalanları şaz olarak tanımlamaktadır. Hem Teftâzânî hem de Cürçânî'nin talebelerinden ders alarak iki ekolü cem eden Musannifek, onlardan aldığı ilmi birikimin Anadolu'ya aktarılmasına vesile olan önemli bir isimdir. Fatih'in isteği üzere ulemanın elinde mütedâvel olan bazı eserleri Farşça tercüme yada şerh etmesi de ayrıca değerlendirilmelidir. Zira bu eserlerin müstakil olarak incelenmesi Fatih'in İslâmî ilimlerin yayılması noktasındaki gayretlerini daha iyi ortaya koyacaktır. Son olarak, bu derece önemli olan bir eser üzerine hala bilimsel bir makalenin dahi olmamasını tefsir camiası için çok önemli bir eksiklik olarak kaydetmeliyiz.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- Ay, Mahmut, "Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri", *Tefsir (El Kitabı)*, ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 281-328.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud b. Ahmed, *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, Beyazıt Ktp., Beyazıt 722.
- Başkan, Yahya, "Siyasi Mekan Değişikliğinin Eser Telifine Yansımalarına Bir Örnek: Musannifek", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2012, sy. 10, s. 117-122.
- Benli, Ali, "Fatih Dönemi Alimlerinden Musannifek (ö. 875/1470) ve Nahiv Usulüne Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*, İstanbul: Klasik Yay., 2015, s. 55-77.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, I-II, İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Kâhire: Daru'l-hadis, ts.
- Cevdet Bey, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (haz. Mustafa Özel), İstanbul: Kayhan Yayınları, 2002.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları (Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar)*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Çiçekler, Mustafa, *Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî "Musannifek" [inceleme-metin]*, İstanbul, 1999.
- Demir, Ziya, *XIII-XVI Yüzyılları Arası Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmail, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin teteallak bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-kırâti'l-aşr*, I-II, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, ty.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, X, Şam: Daru'l-fıkr, VII böl., ts.

- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, I, 1413/1992.
- Koçyiğit, Hikmet, "Tefsir Eserlerinin İsimlerine Dair", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sy. 3, s. 82-118.
- Leknevi, Muhammed Abdülhayy, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır: Matbaatü's-saâde, 1324/1906.
- Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâik-i Numâniyye ve Zeyilleri-Hadâiku'ş-şekâik-*, I-V, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, I, 1989.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ, *Müsned-i Ebi Ya'lâ el-Mevsilî*, XVI, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Daru'l-memûn li't-türâs, IX, 1407/1987.
- Molla Fenârî, *Aynu'l-Âyân*, İstanbul: Rıfat Bey Matbaası, 1325.
- Musannifek, Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî, *el-Muhammediye fi't-tefsîr fi tefsiri'l-Fatiha*, Beyazıt Yazma Eser Ktp., Veliyüddin Efendi Böl., No: 260.
- _____, *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Laleli 326.
- _____, *Hâşiye ala Şerhi Metali*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih Böl., No: 3373.
- _____, *Şerhu'ş-Şemsiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya Böl., No: 2557.
- _____, *Şerhu Metali'i'l-Envâr*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hamidiye Böl., No: 820.
- _____, *Hallu'r-rumûz ve Keşfü'l-künûz*, tahk. es-Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, ty.
- _____, *el-Hudûd ve'l-Ahkâmü'l-fikhiyye*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1991.
- Öngören, Reşat, *Tarihte bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Özcan, Halil, Ali b. Mecdüddin Musannifek ve er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-Hâdi Adlı Eserinin *Edisyon Kritiği*, Erzurum: AÜ SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), 2003.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-kitâbi'l-arabi, 2010.
- Şahin, Mustafa, "Ortaçağda Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtıklar, Bazı Doğal Felaketler ve Salgın Hastalıklar" , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, c. 8, sy. 36, 380-390.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli*, II, Kahire: Daru'l-kitâbi'l-islâmî, I, ts.
- Taşdelen, Sinan, *Musannifek Alaaddin Ali b. Muhammed'in Mevlânâ'nın Mesnevi'si İle İlgili Risâlesi (İnceleme, Metin, Tercüme)*, Selçuk Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), 2007.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm*, I-III, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985.
- _____, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, (thk. Ahmed Suphi Furat) İstanbul: İÜ Yayınları, 1405/1985.
- Tek, Abdurrezzak, *Abdüllatif Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, "Musannifek", *DİA*, İstanbul: TDV, XXXI, 2006.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said, "Hızır Bey", *DİA*, İstanbul: TDV, XVII, 1998.